

İlhanlıların İnkırazından Kara Koyunlu Hâkimiyetine Kadar Erzurum ve Çevresinde Yaşanan Hâkimiyet Mücadeleleri¹ *The struggles in and around Erzurum from the Fall of Ilkhanids to Qara Qoyunids Dominion*

Ensar MACİT*
Yunus Emre AYDIN**

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum/Türkiye.
Asst. Prof., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History, Erzurum /Turkey.

ensar.macit@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2123-9558

**Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum/Türkiye.
Res. Assist., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History, Erzurum /Turkey.

yunusemre.aydin@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2111-4018

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 19/07/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 31/08/2022

31/08/2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30/09/2022

30/09/2022

Atf: Macit, E. ve Aydın, Y. E. (2022). İlhanlıların inkırazından Kara Koyunlu hâkimiyetine kadar Erzurum ve çevresinde yaşanan hâkimiyet mücadeleleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 57, 52 - 59

Citation: Macit, E. and Aydın, Y. E. (2022). The struggles in and around Erzurum from the fall of Ilkhanids to Qara Qoyunids dominion. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 57, 52 - 59

Öz

Bu çalışma, İlhanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girmesi sonucunda belirli coğrafyalarda bağımsızlıklarını kazanan devlet veya daha küçük siyasi teşekküllerin Erzurum ve çevresindeki siyasi ve askerî faaliyetlerine odaklanmıştır. İlhanlı Devleti'nin yıkılışından Kara Koyunlu Türkmenlerinin hâkimiyetine dek Erzurum ve çevresine Sutaylılar, Celâyirliiler, Çobanoğulları ve Eretnalıların hâkim olduğu bilinmektedir. Bölgeye ilk hâkim olan Sutaylılar, İlhanlı mirasını ele geçirmek isteyen Celâyirliiler ve Çobanoğulları arasındaki mücadelelerde Celâyirliiler ile ortak hareket etmişlerdir. Ancak Sutaylı hanedanı içerisinde yaşanan anlaşmazlık sonucunda Sutaylı toprakları iki ayrı yönetim tarafından idare edilmiştir. Bu durum da Sutaylıların zayıflamasına sebep olmuştur. Çobanoğullarının Erzurum ve çevresindeki tahrip ve yağmaları, bahsi geçen yerlerin siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatına büyük darbe vurmuş, demografik yapısında da köklü değişimlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Sutaylı hâkimiyetinden sonra Erzurum, kısa bir süreliğine Celâyirliiler idaresinde kalmıştır. Şehrin 1358 yılına kadar Çobanoğullarının, 1360 yılından itibaren de Eretnalıların hâkimiyetinde bulunduğu ortaya konulmuştur. Günümüzde Sutaylılara ve Çobanoğullarına ait Erzurum ve havalisinde mimari yapılar mevcuttur. Celâyirli sultanlar adına sikke kesilen darphaneler içerisinde Erzurum şehri de yer almaktadır. Ayrıca Erzurum'da Eretna hükümdarları adına sikkelerin kesildiği bilinmektedir. Tüm bu maddî unsurlar, bahsi geçen siyasi teşekküllerin Erzurum ve çevresindeki hâkimiyetlerini doğrular mahiyetteki kalıntılardır. Çalışmada, ana kaynakların yanı sıra konuyla ilgili araştırma eserlerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Sutaylılar, Celâyirliiler, Çobanoğulları, Eretnalılar.

Abstract

This study focuses on the political and military activities of the state or smaller political organizations that gained their independence in certain geographies as a result of the disintegration of the Ilkhanate State in Erzurum and its environs. It is known that Sutays, Jalayirids, Chobanids, and Eretnids were dominant in Erzurum and its surroundings from the collapse of the Ilkhanid State to the domination of the Qara Qoyunid Turkmans. The Sutays, who were the first rulers of the region, acted together with the Celayirs in the struggles between the Celayirs and the Chobanids who wanted to seize the Ilkhanid heritage. However, as a result of the conflict within the Sutays dynasty, the Sutays lands were administered by two separate administrations. This situation caused the weakening of the Sutays. The destruction and plunder of the Chobanids in Erzurum and its environs had a major blow to the political, social, and economic life of the mentioned places, and caused radical changes in the demographic structure. After the Sutays domination, Erzurum remained under the rule of Jalayirids for a short time. It has been revealed that the city was under the rule of the Chobanids until 1358 and the Eretnids from 1360. Today, architectural structures are belonging to Sutays and Chobanids in Erzurum and its vicinity. The city of Erzurum is among the mints where coins were minted in the name of the sultans of Jalayirs. It is also known that coins were minted in Erzurum on behalf of the Eretnids rulers. All these material elements are the remnants that confirm the dominance of the aforementioned political organizations in Erzurum and its environs. In the study, besides the main sources, research works related to the subject were also used.

Keywords: Erzurum, Sutays, Jalayirids, Chobanids, Eretnids.

¹ Bu makale 29-30 Haziran 2021 tarihinde düzenlenen "Türk Hâkimiyetinde Erzurum ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

Giriş

İlhanlı Devleti'nin son kudretli hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 736 (1335-1336) yılında ölümüyle devlet parçalanma sürecine girdi. İlhanlık makamı, ehliyetsiz ve feodal emirlerin kuklası haline gelen Moğol şehzadeleri ve birbirleriyle sürekli mücadele halinde olan kabile reisleri ile devlet ricalinin iktidar ve hesaplaşma aracı haline geldi. Bunun neticesinde İlhanlı Devleti parçalandı ve İlhanlı siyasetinde güçlü konumlarda yer alan emirler, buldukları bölgelerde siyasî nüfuzlarını artırdılar. Böylece onlar Horasan, Anadolu, Azerbaycan, Irak ve Suriye'ye kadar olan geniş coğrafyalarda irili ufaklı bağımsız devlet veya yerel hanedanlıklar kurdular (Konukçu, 1992, s. 85; Yılmaz, 2002, s. 89). Bu siyasî oluşumların bazıları uzun, bazıları da kısa ömürlü olarak varlıklarını sürdürdüler. Tavâif-i mülûk olarak değerlendirilebilecek bu siyasî teşekküllerin en çok bilinenleri Celâyirîler (1340-1431)¹, Çobanoğulları (Sulduzlar)², Muzafferîler (1318-1393)³, Kertler (1245-1389)⁴, Toga Timurlular⁵, İncülular (1303-1357)⁶ ve Serbedârîler⁷(1337-1386)⁷dir (Togan, 1981, s. 231-232; Aka, 2000, s. 10; Yılmaz, 2002, s. 89-90). Bunların haricinde İlhanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra Anadolu'da da siyasî teşekküller zuhur etti. Erzurum ve çevresine hâkim olan Sutaylılar ve yine bir dönem Erzurum'da hâkimiyet tesis etmiş olan Eretnalıları da tavâif-i mülûktan saymak mümkündür.

Daha İlhanlıların kudretli hükümdarı Hülâgu Han zamanında (1256-1265) Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi, Diyarbakır ve Van olarak iki askerî eyalete ayrılmıştı. Diyarbakır eyaleti Musul merkezli olup Mardin ve Diyarbakır'ı kapsıyordu (Sümer, 1992, s. 33). Van eyaleti ise merkezi Ahlat olmak üzere Erzurum'dan Selmas'a, Arran'dan Ahlat'a kadar geniş bir coğrafyayı içine alıyordu (Kazvîni, 1919, s. 100; Keleş, 2021, s. 76). Diyarbakır eyaletinde İlhanlı Devleti adına valilik görevinde bulunanlardan biri de Moğolların Sünit boyuna mensup Emîr Sutay idi (Togan, 1981, s. 243; Sümer, 1992, s. 33). Onun Anadolu'daki faaliyetlerinin, İlhanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra Erzurum ve çevresinde yeni bir siyasî oluşumun önünü açtığını söylemek mümkündür. Ancak onun oğulları tarafından kurulacak olan yerel hanedanlık kısa ömürlü olacak, Kara Koyunlu Türkmenlerinin bölgeyi ele geçirdiği 779 (1377-1378) yılına dek Erzurum ve çevresi belirli sürelerle Celâyirîler, Çobanoğulları ve Eretnalıların idaresinde kalacaktı.

1. Tavâif-i Mülûk Devlet/Hanedanlıkların Erzurum ve Çevresindeki Faaliyetleri

İlhanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra Erzurum ve çevresinde bağımsızlık kazanan Sutaylı Hanedanlığının temellerini atan Emîr Sutay, Gazan Han'ın (1295-1304) emirlerindendi ve Gazan-Baydu ikilisi arasında yaşanan taht mücadelelerinde Gazan Han'ın yanında yer aldı (Keleş, 2021, s. 77). Anadolu'da bulunan Moğol komutanı Sülemiş'in isyanı sırasında Gazan Han tarafından Anadolu'ya gönderildi ve bundan sonra o, geri dönmedi (Reşîdüddin, 2013, s. 274-276; Aksarayî, 2000, s. 197-199; Sümer, 1992, s. 33). Olcaytu Han zamanında (1304-1316), 1312 yılında Diyarbakır eyaletine vali tayin edilen Emîr Sutay, bir ara Ebu Said Bahadır Han tarafından Ahlat valiliğine getirildi. Ancak devlet yönetiminde büyük bir nüfuz kazanmış olan Emir Çoban tarafından, yeniden Diyarbakır valiliğine gönderildi. Emîr Sutay, ölüm tarihi olan 732 (1332) yılına dek Diyarbakır valiliğinde bulundu (Yınanç, 2001a, s. 620). Onun ölümünden sonra Diyarbakır valiliği bir süreliğine Uyrat kabilesinden olan, Ebu Said'in dayısı Ali Padişah'a geçti. O, Ebu Said Han'ın halefi Arpa

¹ Celâyirîler hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Gaffârî, 1343, s. 215-217; Beyânî, 1381; Yılmaz, 2002; Wing, 2016).

² Çobanoğulları hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Gaffârî, 1343, s. 217-218; Tuysuz, 2004; Abdullatîf, 1363, s. 251-256).

³ Muzafferîler hakkında geniş bilgi için bkz. (Gaffârî, 1343, s. 222-224; Kutbî, 1364; Howorth, 1880, s. 693-716; Üstündağ, 2018).

⁴ Kertler hakkında bilgi için bkz. Abdullatîf, 1363, s. 280-292; Coşkun, 2021).

⁵ Toga Timurlular hakkında geniş bilgi için bkz. (Gaffârî, 1343, s. 218-219; Howorth, 1880, s. 717-726).

⁶ İncülular hakkında bilgi için bkz. (Gaffârî, 1343, s. 221-222; Howorth, 1880, s. 687-692; Kurtuluş, 2000, s. 280-281).

⁷ Serbedârîler hakkında geniş bilgi için bkz. Hândmîr, 1362, s. 356-367; Gaffârî, 1343, s. 219-221; Petrushevsky, 1351; Şahin, 2017).

Han'ın hükümdarlığını tanımadı ve Hülâgu Han soyundan Baydu'nun torunu Musa'yı han ilan ederek Arpa Han'ı mağlup edip iktidarı ele geçirdi (Şebânkâreî, 2021, s. 256-258; Eherî, 1954, s. 159; Mîrhând, 1339, s. 537-539; Hândmîr, 1362, s. 223-224; Howorth, 1880, s. 635-636; Spuler, 2011, s. 146).

Emîr Sutay'ın Barımbay, Hacı Togay ve Fulad adında üç oğlu vardı (Yınanç, 2001a, s. 620). Bunlar içerisinde Hacı Togay kolu Şeyh Hasan, Pir Hasan ve Pir Muhammed tarafından temsil edilecekti (Konukçu, 1992, s. 85). Babalarının ölümünden sonra Emîr Sutay'ın oğulları, Ali Padişah'ın ölüm tarihi olan 736 (1336) yılına kadar onun hâkimiyeti altında, despot bir idare altında faaliyetlerini yürüttüler. Ancak 1336 yılına gelindiğinde Ali Padişah'ı ortadan kaldırmak ve bağımsız bir idare kurmak için harekete geçtiler. Bu maksatla Anadolu valisi olup İlhanlı mirasını sahiplenmek isteyen Celâyirli Şeyh Hasan (Şeyh Hasan-ı Bozorg) ile ittifak kurarak Musa Han ve onun beglerbegi olan Ali Padişah'ı, Aladağ'daki Karadere mevkiinde yendiler. Bu zaferle Ali Padişah'ı ortadan kaldırdıkları gibi Musa Han'ı da devirdiler (Eherî, 1954, s. 161-162; Sümer, 1992, s. 33-34; Gül, 2010, s. 152-153). Şeyh Hasan-ı Bozorg'un Azerbaycan, Arran ve Irak-ı Acem'e hâkim olduğu dönemlerde Barımbay ve Hacı Togay da Ali Padişah'ın kendi yerine nâib olarak bıraktığı kardeşi Seyfüddîn Hâfız'ı bertaraf edip Diyarbakır, Van-Erzurum bölgelerini alarak müstakil bir hanedanlık tesis ettiler Sümer, 1992, s. 34). Nitekim bu tarihlere ait "*es-sultanu'l-a'zam Barımbay*" ibareli sikkenin varlığı, Hacı Togay ve Barımbay'ın Erzurum ve adı geçen diğer bölgelerdeki hâkimiyetlerini gösteren önemli bir delildir (Yınanç, 2001a, s. 620).

Sutaylıların Erzurum ve çevresindeki müstakilliğinin önünü açan siyasî gelişmelerde, özellikle de Ali Padişah'ın ortadan kaldırılması konusunda Celâyirliilerin desteği etkili olmuştu. Öte yandan Celâyirliiler dışında Çobanoğulları da İlhanlı mirasına sahip olmak istiyordu. Çobanlı Şeyh Hasan'ın (Şeyh Hasan-ı Kûçek) önderliğindeki Çobanoğullarının bu siyaseti, şüphesiz Celâyirliilerin dışında Sutaylıların da varlığını tehdit eden bir siyaset idi. Bu maksatla Şeyh Hasan-ı Kûçek, Sutaylıların en büyük destekçisi olan Celâyirliileri ortadan kaldırmak için harekete geçti. O, Azerbaycan'a yürüyerek Celâyirliileri 738 yılı Zilhicce ayının 27'sinde (16 Temmuz 1338) Aladağ'daki Şehr-i Nov mevkiinde yenip onların Bağdad'a çekilmelerini sağladı. Bu zaferden sonra da Hacı Togay'ın üzerine giderek onu itaat altına aldı ve taraflar arasında bir de antlaşma yapıldı (Eherî, 1954, s. 165; Hândmîr, 1362, s. 227; Spuler, 2011, s. 147-148; Yılmaz, 2002, s. 99-100; Wing, 2016, s. 86).

Çobanoğulları tehdidinin yanı sıra Sutaylıların hâkimiyetini zayıflatan bir diğer âmil ise Sutaylı ailesi içerisinde yaşanan siyasî çekişmeler oldu. Nitekim Barımbay'ın oğlu İbrahimşah, amcası Hacı Togay'a muhalefette bulunarak Çobanoğulları tarafına geçti ve bu dönem itibarıyla Hacı Togay Musul, Ahlat ve Erzurum taraflarını, İbrahimşah ise asıl Diyarbakır eyaletini idare ediyordu (Sümer, 1969, s. 99; Keleş, 2021, s. 84). Öte yandan kısa bir süre sonra Hacı Togay ile Şeyh Hasan-ı Bozorg'un aralarının açılması da Sutaylıların bu iki ulus arasındaki mücadelelerde siyasî problemler yaşamasına ve kendi hâkimiyetini korumak amacıyla da devrin gerektirdiği siyasî hamleleri yapmasına sebebiyet verecekti. 740 yılının son ayında (Haziran 1340) Şeyh Hasan-ı Kûçek'e yine yenilen Şeyh Hasan-ı Bozorg ise Çobanoğulları ile olan mücadelelerinde Sutaylıları yanına çekme fırsatını gözetliyordu (Eherî, 1954, s. 168; Sümer, 1969, s. 99). Nitekim Şeyh Hasan-ı Bozorg, Çobanoğullarına karşı Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn'dan (ö. 741/1341) elçi vasıtasıyla yardım talebinde bulundu. Makrîzî'ye göre Şeyh Hasan-ı Bozorg, gönderdiği elçilerle kendisine bağlı topraklarda Memlûk sultanı adına hutbe okutacağını ve şayet ordu gönderilirse kendisine ait toprakları ona bırakacağını bildirdi. Onun bu teklifini kabul eden Muhammed b. Kalâvûn, huzurundaki elçilere, Celâyirliiler için askerî yardımda bulunacağı sözünü verdi. Öte yandan Şeyh Hasan-ı Bozorg'un bu elçilik heyeti vasıtasıyla Memlûk sultanından başka bir isteği daha oldu. Bu istek, aralarının bozuk olduğu Hacı Togay ile sulhun tanzîmi konusunda Muhammed b. Kalâvûn'un arabulucu olması meselesiydi. Memlûk sultanı, kendisine yakın olan isimlerden Emîr Ahmed adlı kişiyi sulhun tanzîmi için Sutaylı topraklarına gönderdi. Kısa süre sonra Emîr Ahmed, Hacı Togay ile Şeyh Hasan-ı Bozorg'un arasındaki sulhu akdedip Mısır sarayına döndü. Böylece Muhammed b. Kalâvûn'un arabuluculu sayesinde iki eski müttefik, yeniden barıştırılmış oldu (Makrîzî, 1997, s. 277-279; Azzâvî, 1936, s. 30-31; Sümer, 1969, s. 99-100; Beyânî, 1093, s. 27; Yılmaz, 2002, s. 109; Wing, 2016, s. 89).

Celâyirli ile yapılan sulh, şüphesiz Sutaylıların, Erzurum ve çevresinde tutunabilmeleri için yeterli bir siyaset değildi. Bu nedenle Sutaylılar, Çobanoğulları tehdidine karşı başka bir önlem daha aldılar. Hacı Togay'ın oğlu Şeyh Hasan Avnik, Zivin ve Micingert kalelerinin hâkimiydi. 1336-1339 tarihleri arasında bahsi geçen kalelerde hâkimiyet süren Şeyh Hasan, Erzurum ve çevresinin güvenliğini sağlamak ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı bölgenin müdafaasını kuvvetlendirmek amacıyla Avnik, Zivin ve Micingert gibi korunaklı kalelere yakın, yeni bir kale inşasını gerekli gördü. Bu maksatla 1340 yılından önce Pasin Ovası'nda bulunan “*Kastrum/Kapetrum*” denilen eski kaleyi tamir ve tahkim ettirdi. Kale, sıcak yer altı sularının yakınında olup bilhassa Erzurum, Horasan ve Avnik'i kolayca kontrol edebilen bir dağın ovada son bulduğu tepede yer almaktadır. Kayalık bir zemin üzerine inşa edilen kale, kurucusuna izafeten “*Hasankale*” olarak adlandırılmış ve günümüze dek bu isim kullanılmaktadır. Ayrıca kalenin yanına kurulan kasabaya da yine kurucusundan ötürü “*Hasankale*” adı verilmiş, kalenin kuzeyinde yer alan dağ da “*Hasan Baba*” adıyla anılmıştır. Şeyh Hasan, kale ve kasabaya ek olarak Müslüman halk için bir de mescit inşa ettirmiştir. Bir müddet sonra kendi adıyla anılan kasabada ölen Şeyh Hasan, kalede kendi yaptırdığı türbeye gömülmüştür (Konukçu, 1992, 85; Eğilmez, 2012, s. 151; Subaşı, 2010, s. 123; Taşçı, 2008, s. 110).

Öte yandan Hacı Togay'ın yeniden Celâyirli ile barış yaptığını duyan Şeyh Hasan-ı Kûçek, 741 (1340-1341) yılının yazında ilk olarak Sutaylıları cezalandırmak üzere ordusuyla harekete geçerek onların yaylağı olan Muş sahrasına gelip büyük bir yağma ve tahrip siyaseti izledi. Mardin'e kadar olan Sutaylı topraklarını talan etti. Sutaylıların idaresini Barımbay'ın oğlu İbrahimşah'a verdikten sonra bir orduyu Bağdad'da bulunan Şeyh Hasan-ı Bozorg ve ona sığınan Hacı Togay'ın üzerine gönderdi (Ebrû, 1317, s. 164-165; Mîrhând, 1339, s. 552; Hândmîr, 1362, s. 230-231; Tuysuz, 2004, s. 167-168). Makrîzî'ye göre Çobanoğulları ile baş edemeyen Şeyh Hasan-ı Bozorg ve yanındaki Hacı Togay, yeniden Memlûk Devleti'ne müracaat etmeyi tasarladılar. İlk olarak Muhammed b. Kalâvûn'un desteğini alabilmek adına Bağdad, Musul ve Diyarbakır'da onun adına hutbe okuttular. Ardından Hacı Togay'ın oğlu Pir Hasan ve Şeyh Hasan-ı Bozorg'un yeğeni İbrahimşah 200 süvari ile birlikte elçi olarak Mısır'a gittiler. Yanlarında Bağdad, Musul ve Diyarbakır kadıları da bulunuyordu. Elçiler Muhammed b. Kalâvûn'a, Hacı Togay ve Şeyh Hasan-ı Bozorg'un mektuplarını iletip kendi ülkelerinde Memlûk sultanı adına hutbe okuttuklarını bildirdiler. Mektuplarında iki hükümdar da kendilerine yapılacak askerî yardım mukabilinde Memlûk sultanını metbu olarak tanıyacıklarını garanti ediyorlardı. Bunun üzerine Muhammed b. Kalâvûn, onlara yardım sözü verdi ve acele ile ordusunu hazırlattı. Ancak daha öncesinden hasta olan sultanın ishal hastalığı ağırlaştı ve vefat etti (Makrîzî, 1997, s. 298-301; Yılmaz, 2002, s. 109; Wing, 2016, s. 89-90). Böylece onun bu girişimi sonuçsuz kaldı. İlâveten Makrîzî, sultanın son günlerinde Şeyh Hasan-ı Bozorg ile Hacı Togay'ın Timurtaş'ın oğulları ile barıştığı haberini aldırıp bu haber çok üzüldüğünü belirtmektedir (Makrîzî, 1997, s. 300). Ancak diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Memlûk sultanının vefat etmesiyle Şeyh Hasan-ı Bozorg ve Hacı Togay desteksiz kaldılar. Öte yandan onların Memlûk sultanı adına hutbe okutup kendisine karşı ittifak kurmak istediklerini öğrenen Şeyh Hasan-ı Kûçek, bu duruma oldukça öfkelenerek ordusuyla Sutaylı topraklarına girdi. Erzurum'a gelerek şehrin varlıklı kişilerinden çok ağır haraçlar toplattı. Bu durum, halkın iktisadî açıdan büyük bir buhran yaşamasına sebebiyet verdi. Şeyh Hasan'ı Kûçek daha sonra Hasankale önlerine gelerek yeni inşa edilen kale ve kasabayı yağmalayıp tahriplerde bulundu. Halkın evlerini, tarlalarını, bağ ve bahçelerini yaktırdı. Kale ve kasabada Sutaylılara ait tüm yapıları ordusuna yıktırdı. Öyle ki, bu yıkımlardan mescit ve minberler de nasibini alacaktı. Şeyh Hasan-ı Kûçek, sebebi bilinmeyen büyük bir öfkeyle Şeyh Hasan'a ait türbeyi yıktırıp onun cesedini çıkartarak başını gövdesinden ayırdığı gibi kemiklerini de yaktırdı. Çobanlı ordusunun yaptığı zulüm ve kıyımlar, bölge halkının büyük bir korku yaşamasına neden oldu. Çobanlı ordusuna mukavemet edebilecek kudrete malik olmayan bölgedeki Sutaylıların bir kısmı ise Hasankale yakınlarında bulunan ve korunaklı yapısı ile bilinen Avnik Kalesi'ne sığınmışlardı. Erzurum ve Hasankale'de bu yıkımları yaşatan Çobanlı ordusu buradan hareketle Aras Nehri'ni geçip Avnik Kalesi'ne yürüdü. Şeyh Hasan-ı Kûçek burayı kuşatsa da, kalenin oldukça müstahkem bir yapıya sahip olmasından ötürü ele geçiremeyeceğine karar verip 741 yılı Cemâziyelevvel ayında (Ekim-Kasım 1340) Tebriz'e döndü (Ebrû, 1317, s. 165-166; Mîrhând, 1339, s. 552-553; Hândmîr, 1362, s. 231; Beyânî, 1092, s. 27-28; Tuysuz, 2004, s. 168-169). Çobanoğullarının istila mahiyetindeki bu seferi, şüphesiz Erzurum ve çevresinin tarihsel süreçte uğradığı en büyük yıkımlardan biri olmuştur.

Erzurum'dan Musul'a kadar geniş coğrafyaya hâkim olan Hacı Togay, Azerbaycan-İran-Bağdad ile Anadolu'nun bağına kesmekteydi. Bundan hareketle Şeyh Hasan-ı Kûçek, Sutaylı topraklarına baskı ve yağma faaliyetlerini devam ettirdi (Gül, 2010, s. 165). O, 742 (1341) yılı yazında Sutaylılara ait Van Gölü'nün kuzeyindeki Aladağ'a giderek bölgeyi ordusuna yağmalattı. Bu sıralarda Hacı Togay ve İbrahimşah'ın barıştıkları görülmektedir ki, kanaatimizce bu barışın sebebini Çobanoğullarının bölgedeki yıkım ve tahriplerine yormak doğru olacaktır. Bu barış haberi üzerine Şeyh Hasan-ı Kûçek, Sutaylıların güçlenmesini istemediğinden bu defa 742 yılının son ayında (Haziran 1342) yeniden ordusuyla Sutaylı topraklarına girdi. Çobanlı ordusu tıpkı Erzurum ve Hasankale'deki gibi Bulanık'ta da büyük tahrip ve yağma faaliyetlerinde bulundu (Ebrû, 1317, s. 166; Sümer, 1969, s. 101). Böylece Hacı Togay'ın bölgedeki hâkimiyeti sarsıldı.

Bu sıralarda Barımbay'ın oğlu İbrahimşah'ın amcası yaptığı ittifakı bozarak yeniden Çobanoğullarının yanında yer alması, Sutaylılardaki bölünmeyi iyice tetikledi. İbrahimşah, amcası Hacı Togay'ı ortadan kaldırmak ve Sutaylı topraklarına tamamen hâkim olmak istedi. Böylece o, 744 yılı Muharrem ayının 10'unda (4 Haziran 1343) amcası Hacı Togay'ın başını keserek öldürdü (Eherî, 1954, s. 171; Sümer, 1969, s. 104-105). Öte yandan amca-yeğen mücadeleleri esnasında Sutaylı topraklarında yavaş yavaş etkinliklerini artıran iki Türkmen topluluğundan Kara Koyunlular Hacı Togay'ın, Akkoyunlar ise İbrahimşah'ın tarafında yer almışlardı. Nitekim bir zaman sonra Kara Koyunlu Türkmenler, Hacı Togay'ın idaresindeki Musul, Van Gölü havzası ve Erzurum taraflarında, Akkoyunlular ise İbrahimşah'ın idaresindeki Diyarbakır taraflarında görülecekti (Sümer, 1992, s. 34; Geyikoğlu, 2008, s. 209). Hacı Togay'ın öldürülmesi, Erzurum ve çevresinde Kara Koyunluların siyasî manada güçlenmesinin önünü açtı. Bilhassa Sutaylı bakiyelerinin çoğunun bölgede siyasî istikrarın yok olmaya yüz tutması üzerine Azerbaycan ve Irak'a yönelmeleri, Bayram Hoca idaresindeki Kara Koyunlu Türkmenlerinin büyük bir güç haline gelmesine sebebiyet verecekti. Çobanoğullarına bağlı olarak hâkimiyet süren İbrahimşah'ın da kısa süre sonra felç olup iki yıl bu hastalığı çektikten sonra 751 (1350) yılında ölmesiyle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki Sutaylıların gücü oldukça zayıfladı (Sümer, 1969, s. 108).

Tüm bu gelişmelere rağmen Erzurum'un kuzeyinde yer alan İspir, Oltu ve Tortum'da belirli bir süre daha Sutaylı beylerin hâkimiyet sürdüğünü söylemek mümkündür. Bu bölgelerdeki Sutaylılar kuzeyden gelen yeni bir tehditle, Gürcüler ile mücadelede zayıf düşseler de hâkimiyetlerini devam ettirmeyi başardılar. Öyle ki, Timurlu kaynaklarına göre Emîr Timur, Anadolu'ya yönelip Gürcülerin müdafaa ettiği Tortum'a ordu sevk ettiği sıralarda kale hâkimi Togay olup o, buradan ayrılırken yerine nâibi olan Gürc Beg'i bırakmıştı. Tortum, Timurlu ordusu tarafından ele geçirilince Togay, Emîr Timur'un huzuruna çıkıp af dilemiş ve buranın idaresi Emîr Timur tarafından yeniden Togaylı ailesine bırakılmıştır (Şâmî, 1987, s. 299; Yezdi, 1336, s. 286-287; Konukçu, 1992, s. 85-86).

Barımbay'ın oğlu İbrahimşah'ın ölmesiyle Sutaylı toprakları Şeyh Hasan-ı Bozorg'un oğlu İlkan tarafından ele geçirildi ve kısa bir süre de olsa Celâyirli idaresine girdi. Nitekim Celâyirli sultanlar adına sikke kesilen darphaneler içerisinde Erzurum şehrinin de yer alması, bu durumu ispatlayan önemli bir hadisedir (Yılmaz, 2002, s. 117, 332).

Erzurum ve çevresinin 1358 yılına kadar Çobanoğullarının idaresinde kaldığı bilinmektedir (Yınanç, 2001b, s. 350). Çobanoğullarının Erzurum ve çevresindeki hâkimiyetini gösteren en önemli tarihî tanık olarak Çoban Köprüsü'nü göstermek mümkündür. Erzurum'a bağlı bugünkü Köprüköy yakınlarında, Aras Nehri üzerinde inşa ettirilen köprü, çağının en önemli mimarî örneklerinden biri olarak gösterilmektedir (Konukçu, 1992, s. 86). Bu köprü Tihârânî'nin eserinde "*Pol-i Çoban*" (پل چوبان) olarak kaydedilmiştir (Tihârânî, 1993, s. 112; Konukçu, 1992, s. 86). Esterâbadî'nin eserinde ise "*Cisr-i Çoban*" olarak geçmektedir (Esterâbadî, 1990, s. 425; Konukçu, 1992, s. 86). Köprü, bulunduğu yere 6 km uzaklıkta bulunan bir köydeki taş ocaklarından taşınan kesme taşlarla yapılmıştır. Kemerleri siyah, kırmızı ve boz taşlarla örülmüştür. Köprü'nün zamanla batmaması için ayaklarının altına ağaçlar döşenmiştir. Ayrıca ağırlığını hafifletmek adına köprü ayaklarının içi boş bırakılmıştır. Sekiz payeli, yedi kemer gözlü köprüde, payandalar yarım silindir şekilli kaideler üzerine oturtulmuştur. Batı tarafında, ayaklara gemi burnunu andıran şekiller verilmiştir. Köprü ayakları üzerinde ise geometrik süslemeler dikkat çekmektedir (Konyalı, 2010, s. 523-525; Konukçu, 1992, s.

86). Çoban Köprü, “*şahrah-ı garbi*”⁸ üzerinde bulunmasından ötürü önemli bir geçiş noktasıdır. Nitekim Tebriz, Kars, Tiflis ve batıya giden her türlü kervanların bu köprüyü kullanmaları, yapının ehemmiyeti ortaya koymaktadır (Konukçu, 1992, s. 86).

Çobanoğullarından sonra Erzurum ve çevresinin Eretnalılar tarafından tehdit edildiği ve bir süreliğine onların idaresine girdiği anlaşılmaktadır. 761 (1360) yılında Erzurum’da Gıyâseddin b. Eretna (1352-1365) adına kesilmiş olan sikke, şehrin bu tarihten itibaren Eretnalılarının idaresinde olduğunu göstermektedir (Yınanç, 2001b, s. 350; Kırzioğlu, 1953, s. 460; Göde, 2000, s. 164). Yine Alâaddîn Ali devrine ait (1365-1380) 1365 ve 1367 yıllarında kesilmiş olan sikkeler mevcuttur (Konukçu, 1992, s. 87). Ancak Eretnalılarının Erzurum ve çevresindeki hâkimiyeti uzun soluklu olmadı ve kısa süre sonra Erzurum, Kara Koyunluların hâkimiyetine girdi. Nitekim Hâfız-i Ebrû, eserinde Kara Koyunlu Türkmenlerinin lideri Bayram Hoca’nın 1377 yılında artık Erzurum ve havalisinin hâkimi olduğunu kaydetmiştir (Ebrû, 1317, s. 203; Yınanç, 2001b, s. 350; Kırzioğlu, 1953, s. 460).

Sonuç

İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han’ın ölümünden sonra bu güçlü devlet yıkılma sürecine girdi. Bunun neticesinde İlhanlı siyasetinde nüfuz sahibi olan güçlü emirler, buldukları bölgelerde bağımsız hareket etmeye başladılar. Böylece İlhanlı Devleti’nin enkazından irili ufaklı devlet ve hanedanlıklar zuhur etti. İlhanlı Devleti’nin kudretli zamanlarında Diyarbakır valiliği görevinde bulunan Emîr Sutay, 1332 yılında öldüğünde Erzurum’un da dâhil olduğu yeni bir siyasî teşekkülün temellerini atmıştı. Onun ölümünden sonra oğulları Hacı Togay ve Barımbay Diyarbakır, Van-Erzurum bölgelerinde müstakil hale geldiler. Ancak Sutaylılar bundan sonra Celâyirli-Çobanlı mücadelelerinin arasında kaldılar. Bu mücadelelerde Hacı Togay, Celâyirliilerin yanında yer aldı. Gerek Çobanoğulları tehdidi gerekse Barımbay’ın oğlu İbrahimşah’ın muhalif davranışları, Sutaylıların bölgedeki gücünü zayıflattı. Sutaylı toprakları iki ayrı idare tarafından yönetilirken 1340 yılında Şeyh Hasan-ı Kûçek, ordusuyla Sutaylı topraklarına girip yağma faaliyetlerinde bulundu. Ardından Erzurum ve Hacı Togay’ın oğlu Şeyh Hasan’ın inşa ettirdiği Hasankale’de büyük yıkımlar gerçekleştirdi. Sutaylı topraklarında Çobanoğullarının bu yıkımları 1341 ve 1342 yıllarında da devam ettirildi.

Sutaylı-Çobanlı mücadelelerinde Çobanoğulları tarafında bulunan Barımbay’ın oğlu İbrahimşah’ın 1343 yılında amcası Hacı Togay’ı öldürmesi ve bölgedeki Sutaylı bakiyelerinin çoğunun Azerbaycan ve Irak’a yönelmeleri, Erzurum ve çevresinde Kara Koyunlu Türkmenlerinin siyasî olarak güçlenmelerine sebep oldu. İbrahimşah’ın da 1350 yılında ölümüyle Sutaylıların Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarındaki gücü daha da zayıfladı. Ancak Erzurum’un kuzeyinde yer alan Oltu, Tortum ve İspir, belirli bir süre daha Sutaylılar tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır. Kısa bir süre Celâyirliiler idaresine giren Erzurum, bundan sonra 1358 yılına dek Çobanoğullarının idaresinde kaldı. Şehirdeki Çobanoğullarının hâkimiyetini ebedileştiren yapı, Çoban Köprüsü olmuştur. Bir süreliğine Eretna idaresine giren Erzurum şehri, 1377 yılına gelindiğinde Kara Koyunlu Türkmenlerinin idaresine girdi. Sutaylılar, Çobanoğulları ve Celâyirliiler gibi İlhanlılar sonrası kurulan siyasî teşekküllerin Erzurum ve çevresindeki siyasî ve askerî mücadeleleri, şehir ve etrafında büyük yıkımların yaşanmasına sebebiyet verdi. Şehir ve çevresinde siyasî istikrarın sağlanamaması, yağma ve tahriplerin yaşanması gibi nedenler, buradaki nüfusun Azerbaycan ve Irak coğrafyalarına kaymasına neden olurken bu hususlar, Erzurum ve çevresinde Kara Koyunlu Türkmenlerinin güçlenmesi sonucunu doğurmuştur.

Kaynakça

Abbâs el-Azzâvî. (1936). *Târîhu’l-İrâk Beynel İhtilâleyn*. C. II.

Abû Bakr-i Tihriânî. (1993). *Kitâb-ı Diyârbakriyya (Ak-Koyunlular tarihi)*. (N. Lugal-F. Sümer, Yay.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aka, İ. (2000). *Timur ve devleti*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁸ Bu yol güzergâhı ve ehemmiyeti hakkında daha geniş için ayrıca bkz. (Konukçu, 1999, s. 649-654).

- Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî. (1990). *Bezm u rezm*. (M. Öztürk, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Beyânî, Ş. (1381). *Târih-i Âl-i Celâyir*. İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân.
- Coşkun, D. (2021). *Herât'tan yükselen ışık Kert hanedanlığı*. Kitabevi Yayınları.
- Ebûbekr el-Kutbî el-Eherî. (1954). *Târih-i Şeyh Üveys (History of Shaikh Uwais)*. (J. B. Van Loon, Nşr.).
- Eğilmez, S. (2012). *Erzurum (kuruluşundan Osmanlı fethine kadar)*. Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Geyikoğlu, H. (2008). Kara-Koyunlular'ın Van-Gölü çevresindeki faaliyetleri ve günümüze ulaşabilen kültürel mirasları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 38, 207-226.
- Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî Hândmîr. (1362). *Târih-i habîbü's-siyer fî ahbâr-ı efrâd-ı beşer*. (Cilt III). (M. D. Siyâkî, Nşr.). Kitâbfurûş-i Hayyâm.
- Göde, K. (2000). *Eratnalılar (1327-1381)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gül, M. (2010). *Orta çağlarda doğu ve güneydoğu anadolu*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Hamdullâh Müstevfi Kazvîni. (1919). *Nûzhetü'-kulûb*. (G. L. Strange, Çev.).
- Howorth, H. H. (1880). *History of the Mongols (from the 9th to the 19th century)*. (Cilt. III).
- Kâdî Ahmed Gaffârî Kazvîni. (1343). *Târih-i cihân-ârâ*. (M. Minovî, Nşr.). Kitâbfurûşî Hâfiz.
- Keleş, E. (2021). Vilâyet-i Ermen vâlisi Emir Sutay Noyan ve Sutaylılar. *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 73-90.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-ahbâr*. (M. Öztürk, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kırzioğlu, M. F. (1953). *Kars tarihi*. Işıl Matbaası.
- Konukçu, E. (1992). *Selçuklulardan cumhuriyete Erzurum*. Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardım, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Konukçu, E. (1999). Şâhrâh-ı garbi. *XII. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım* (s. 649-654).
- Konyalı, İ. H. (2010). *Abideleri ve kitabeleri ile Erzurum tarihi*.
- Kurtuluş, R. (2000). İncülular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 22, s. 280-281). TDV Yayınları.
- Mahmûd Kutbî. (1364). *Târih-i Âl-i Muzaffer*. (A. Nevâî, Nşr.). Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî. (2021). *Mecma'u'l-ensâb (hânedanlar târihi)*. (F. Unan, Trc.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Muhammed Seyyid Burhâneddîn Hândşâh Belhî Mîrhând. (1339). *Târih-i ravzatu's-safâ*. (Cilt. V). (A. Pervîz, Nşr.). Müessesesi-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz.
- Nizamüddin Şâmî. (1987). *Zafername*. (N. Lugal, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Petroushevsky, I. P. (1351). *Nûzhet-i serbedârân-ı Horasan*. (K. Keşâverz, Çev.). İntişârât-ı Peyâm.
- Reşîdüddin Fazlullah. (2013). *Câmiu't-tevârih (İlhanlılar kısmı)*. (İ. Aka, M. Ersan ve A. H. Khelejani, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları*. (C. Köprülü, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Subaşı, Ö. (2010). *Pasinler (V-XVI. yüzyıllar)* (Tez No. 253950) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Sümer, F. (1970). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-144.

- Sümer, F. (1992). *Kara Koyunlular (başlangıçtan Cihan-Şah'a kadar)*. (Cilt. I). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahin, M. (2017). *Serbedâriler (darağacının gölgesinde kurulan bir devlet)*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şerefüddîn Alî Yezdî. (1336). *Zafernâme*. (Cilt. II). (M.Abbâsî, Nşr.). Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Şihâbuddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdü'r-Reşîd el-Hâfî Hâfız-i Ebrû. (1317). *Zeyl-i câmiü't-tevârih-i reşîdî*. (H. Beyânî, Nşr.).
- Takiyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir el-Ubeydî el-Makrîzî. (1997). *Es-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. (Cilt. III). (M. A. Atâ, Nşr.). Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Taşçı, K. (2008). *İspir ve çevresinin ortaçağ tarihi* (Tez No. 254922) [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk tarihine giriş*. Enderun Yayınevi.
- Tuysuz, Ş. C. (2004). *İlhanlılar tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)* (Tez No. 144597) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Üstündağ, M. (2018). *İran'ın bilinmeyen hanedanlığı Muzafferiler*. İraniyat Yayınları.
- Wing, P. (2016). *The Jalayirids (dynastic state formation in the Mongol middle east)*. Edinburg University Press.
- Yahyâ b. Abdullatîf Kazvînî. (1363). *Lübbü't-tevârih*. İntişârât-ı Bünyâd u Gûyâ.
- Yılmaz, B. (2002). *Celayirliler (kabile-devlet)* (Tez No. 110269) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yınanç, M. H. (2001). Diyarbakir. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. III, s. 601-626). TDV Yayınları.
- Yınanç, M. H. (2001). Erzurum. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. IV, s. 345-353). TDV Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kuralla özen gösterdiklerini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.